

Research Dimension

ISSN: 2249-3867

Impact Factor: 5.1899(UIF)

The Shendurni Secondary Education Co-op. Society's
Appasaheb R. B. Garud Arts, Commerce and Science
College, SHENDURNI, Tal. Jamner, Dist. Jalgaon,
Maharashtra, India

Sponsored by
North Maharashtra University, Jalgaon

NATIONAL MULTI DISCIPLINARY CONFERENCE

on
"DIGITAL PAYMENT
SYSTEM AND
RURAL INDIA"

7th October, 2017

———— Venue ————

Department of Commerce

Appasaheb R. B. Garud Arts, Commerce & Science College, Shendurni

17	कॅशलेस(रोकडविरहीत) अर्थव्यवस्था आणि कृषी क्षेत्र प्रा.वसंत नानाराव पतंगे , प्रा. डॉ. शिवाजी पाते	78
18	नोटाबंदी आणि अंकात्मक देयक प्रणाली Prof. Vinayak Ramchandra Wasaikar	83
19	रोकड विरहीत व्यवहार व कृषी अर्थव्यवस्था डॉ. संजय पी. पाटील , प्रा. योगेश झुलाल मामरे	87
20	डिजिटल पेमेंट पध्दती : सर्वसामान्य दृष्टीकोन प्रा.सुरेश दगडु पाटील	90
21	डिजिटल पेमेंट सिस्टीम : यश-अपयश व भारतीय जनता आणि राजकीय विश्लेषण प्रा.डॉ.संजय वामनराव भोळे	96
22	डिजिटल पेमेंट : वास्तविकता आणि आव्हाने डॉ. प्रदीप औजेकर	99
23	डिजिटल इंडिया? प्रा. सतीश दत्तात्रय पाटील	102
24	ग्रामीण भागातील ग्राहकांच्या खरेदी क्षमतेवर रोकडविरहित व्यवहारांचा झालेला परिणाम- एक अभ्यास प्रा.योगिता पांडुरंग चौधरी	104
25	नकदी रहित आहरण प्रा. डॉ. गजानन वानखेडे , प्रा. कोमलकुमार परदेशी	108

RESEARCH DIMENSIONS

कॅशलेस(रोकडविरहीत) अर्थव्यवस्था आणि कृषी क्षेत्र

प्रा.वसंत नानाराव पतंगे¹, प्रा. डॉ. शिवाजी पाते²

¹संशोधक, सहाय्यक प्राध्यापक, अ.र.भा.गरुड महाविद्यालय,शेंदुर्णी.

² मार्गदर्शक, विभाग प्रमुख,अर्थशास्त्र विभाग, संत तुकाराम महाविद्यालय,परभणी.

➤ प्रस्तावना-

भारतीय अर्थव्यवस्था कृषीप्रधान अर्थव्यवस्था म्हणून ओळखली जाते.अजूनही कृषीवर अवलंबून असणारी लोकसंख्या ६० टक्के आहे.ग्रामीण भागात आजही बँकाच्या शाखांचे प्रमाण अतिशय कमी आहे.भारतासारख्या लोकसंख्येच्या दृष्टीने महाकाय असणाऱ्या देशात शहरी भागातच नाही तर ग्रामीण भागातही आर्थिक साक्षरतेचे प्रमाण अतिशय कमी आहे.अशा परिस्थितीत शासनाने डीजीटल इंडियाची घोषणा केली. डीजीटल इंडियाची ही संकल्पना राववताना डिजीटल भारताचा (ग्रामीण अर्थव्यवस्था) मात्र फारसा गांभीर्याने विचार झाला नसल्याचे यावरून लक्षात येते. ग्रामीण भागात कॅशलेस व्यवहारांच्या दृष्टीने अपुऱ्या सुविधा असतानाही शासनाने त्या सुविधा न पुरविता कॅशलेस (रोकडविरहीत) अर्थव्यवस्था निर्माण करण्याचा प्रयत्न चालवला आहे.केंद्रात सत्तांतर झाले आणि नवीन आलेल्या शासनाने अर्थव्यवस्थेत सुधारणा करण्यासाठी नवनवीन धोरणांचा धडाका (परिणामांची तमा न बाळगता) सुरु केला.आणि ८ नोव्हेंबर २०१६ रोजी पंतप्रधानांनी भारतात ५०० व १००० रु.ची नोटबंदी जाहीर केली आणि कॅशलेस अर्थव्यवस्थेचा शासनाने आग्रह धरला.शासनाने ज्या नोटा चलनातून वाढ केल्या त्यांचा देशातील एकूण रोख रकमेच्या ८६ टक्के वाटा होता.त्यामुळे नोटबंदीचे अर्थव्यवस्थेवर दीर्घकालीन परिणाम होत आहेत.प्राथमिक क्षेत्र,द्वितीयक क्षेत्र व तृतीयक क्षेत्र असे सर्वच क्षेत्र यामुळे प्रभावित झाले पण इतर दोन्ही क्षेत्रांच्या तुलनेत कृषी क्षेत्रावर नोटबंदीचे प्रतिकूल परिणाम झाले आहेत.शासनाने देशातील काळा पैसा नष्ट करणे,नकली चलन नष्ट करणे,दहशतवाद्यांना आर्थिक मदत बंद करणे व कर चुकवेगीरीला आळा घालण्याच्या उद्देशाने नोटबंदी केली. या शिवाय कॅशलेस अर्थव्यवस्थेला गती मिळावी या उद्देशाने नोटबंदी करण्यात आली. कॅशलेस अर्थव्यवस्थेचे फायदे लक्षात घेवून शासनाने कॅशलेस व्यवहाराना प्रोत्साहन देण्याचे धोरण अवलंबले आहे.जगातील जे देश कॅशलेस व्यवहारात आघाडीचे आहेत ते सर्व देश विकसित असून त्यांची लोकसंख्या अतिशय कमी आहे व बँकिंग सुविधा त्या देशामध्ये दर्जेदार आहेत.

कॅशलेस अर्थव्यवस्था निर्माण करताना लेसकॅशचा अनुभव सर्वत्र आला.नोटबंदीमुळे इंडिया व भारत अशी निर्माण झालेली विषमता यामुळे नष्ट होणार आहे असे दिवास्वप्न सर्व सामान्य जनतेला दाखवले पण ही विषमता नष्ट होण्याएवजी वाढतच गेली. भारतात रोख व्यवहाराला प्राधान्य दिले जाते.ग्रामीण भागात कृषीक्षेत्रातील सर्वच व्यवहार रोखीने होतात. पूर्वी भारतात शेती क्षेत्राशी संबंधित असणारे मजूर, शेतीची अवजारे तयार करणारे कामगार अशा विविध घटकांना त्यांच्या कामाचा मोबदला वस्तू विनिमय पद्धतीने दिला जायचा, तेंव्हा रोकड फारशी आवश्यक नसे कालांतराने वस्तू विनिमय पद्धत कमी झाली व रोख व्यवहार वाढत गेले.आज पैसा हा अर्थव्यवस्थेचा अविभाज्य भाग बनला आहे.जगात ज्या देशांनी रोकडविरहीत व्यवहाराना प्राधान्य दिले आहे अशा देशांना याचे फायदे होत आहेत.त्यामुळे ते लाभ भारतालाही प्राप्त होतील या अपेक्षेने कॅशलेस अर्थव्यवस्था निर्माण व्हावी यासाठी शासन डिजिटल पेमेंट सिस्टीम ला प्रोत्साहन देत आहे.

➤ कॅशलेस(रोकडविरहीत) अर्थव्यवस्थेचे फायदे :

- महत्वाचा दुवा आहे. म्हणून लोक बँका पर्यंत व बँका लोकापर्यंत पोहचल्या पाहिजे. कॅशलेस व्यवहारांचे अनेक फायदे आहेत. कॅशलेस व्यवहारामुळे सर्व आर्थिक व्यवहारांची नोंद होणार आहे. यामुळे करसंकलनात वाढ होणार आहे, काळ्या पैशांचे व्यवहार व हवाला व्यवहार कमी होण्यास मदत होईल, असे अनेक फायदे डिजिटल पेमेंट सिस्टिमचे आहेत. परंतु जेव्हा या व्यवहारासाठी मुलभूत सुविधा व साधने असतील तेव्हाच हे फायदे होऊ शकतील.
१. रोख पैसे जवळ बाळगण्याची आवश्यकता नाही.
 २. नोटा छापण्याचा खर्च कमी होईल तो विकास योजनावर खर्च करता येईल.
 ३. सर्व व्यवहार जलद होतील.
 ४. अनेक पर्याय कॅशलेसमुळे उपलब्ध होतील.
 ५. नोटांच्या माध्यमातून होण्याऱ्या गैरव्यवहारांना आळा बसेल.

➤ प्रस्तुत अध्ययनाची उद्दिष्टे :

१. कॅशलेस अर्थव्यवस्थेचे फायदे जाणून घेणे.
२. डिजिटल पेमेंट सिस्टिमचे कृषीवरिल परिणाम अभ्यासणे.
३. रोकडविरहीत अर्थव्यवस्थेतील समस्यांवर उपाय सुचविणे.

➤ कॅशलेस (रोकडविरहीत) व्यवस्थेचे कृषी क्षेत्रावरील परिणाम :

कॅशलेस व्यवहार अल्पकाळासाठी त्रासदायक वाटत असले तरी ते दीर्घकाळासाठी फायद्याचे आहेत. भारतातील ४७ टक्के जनता आज ही बँकिंग सेवेपासून दूर आहे, यात ग्रामीण भाग व शेतकरी आणि शेतमजुरांची संख्या अधिक आहे. भारतातील कृषीवर कॅशलेसचे अनुकूल व प्रतिकूल परिणाम होत आहेत. कृषीवर होणारे अनुकूल परिणाम पुढील प्रमाणे आहेत.

१. काळ्या पैशावर नियंत्रण:

भारतात मोठ्या प्रमाणात काळा पैसा शेतीच्या माध्यमातून पांढरा केल्या जातो. अनेक श्रीमंत लोक अवैध मार्गाने मिळविलेला पैसा शेतीत गुंतवतात आणि इतर क्षेत्रात होणारे उत्पन्न शेतीचे असल्याचे दर्शवितात. जर शेतीचे सर्व शेतमाल खरेदी विक्रीचे व्यवहार रोकडरहित झाल्यास शेतीचे नेमक्या उत्पन्नाची आकडेवारी शासनाकडे उपलब्ध होईल व शेतीच्या माध्यमातून व्यवहारात येणाऱ्या काळ्या पैशाला पायबंद बसेल.

२. कर संकलनात वाढ:

कृषी विपणन व्यवस्थेमध्ये दलालांची मोठी साखळी आहे. हे दलाल व व्यापारी बहुतांश नोंदणीकृत नाहीत त्यामुळे हे कुठल्याही प्रकारचा कर शासनाकडे भरीत नाहीत. कॅशलेस व्यवहारामुळे मात्र य सर्व व्यापाऱ्यांना नोंदणी करणे बंधनकारक राहिल व शिवाय किती मालाची रोज खरेदी झाली याची नोंद ऑनलाईन व्यवहारामुळे शासनाकडे होईल. त्यामुळे त्यांना कर भरावा लागेल व कर संकलनात वाढ होईल.

३. भ्रष्टाचार कमी होईल:

शेतीसाठी शासनातर्फे विविध योजना राबवल्या जातात. या योजनांचा लाभ घेण्यासाठी शेतकऱ्यांना अनेकवेळा अधिकारी वर्गाला लाच द्यावी लागते. कॅशलेस व्यवहारामुळे शासनाला त्या व्यवहारांची माहिती सहज उपलब्ध होईल यामुळे भ्रष्टाचार कमी होण्यास मदत होईल.

४. शेतकऱ्यांची आर्थिक लुट कमी होण्यास मदत :

शेतीला पेरणीच्या हंगामात मोठ्या प्रमाणात वि-बियाणे व रासायनिक खतांची गरज भासते अशावेळेस व्यापारी बियाणे किंवा खतांचा कृत्रिम तुटवडा निर्माण करून शेतकऱ्यांकडून अतिरिक्त किंमत वसूल करतात मात्र डिजिटल ट्रान्जेक्शनमुळे शेतकऱ्यांकडून अतिरिक्त किंमत वसूल केल्यास त्याची माहिती शासनाला मिळेल व शेतकऱ्यांची आर्थिक लुट कमी होण्यास मदत होईल.

५. आर्थिक व्यवहार जलद होतील :

डिजिटल पेमेंट सिस्टिममुळे शेतकरी व शेतीशी संबंधित असणारे व्यवहार जलद गतीने होतील, याचा फायदा शेतकऱ्यांना होईल.

६. बँकिंग व्यवहारात वाढ :

अनेक शेतकरी बँक सेवेपासून दूर आहेत परंतु डिजिटल पेमेंट सिस्टिममुळे शेतकऱ्यांच्या बँकिंग व्यवहारात वाढ होईल. याचा लाभ शेतकरी व बँकांना होईल. बँकिंग व्यवहारामुळे शेतकऱ्यांचे व्यवहार सुरक्षित होतील या शिवाय बँकेच्या मार्फत होणाऱ्या व्यवहारामुळे शेतकऱ्यांना बँकेकडून अधिक प्रमाणात व सहज कर्ज उपलब्ध होण्यास मदत होईल.

७. कल्याणकारी योजनांचा लाभ :

शेतकऱ्यांसाठी किंवा शेतमजुरांसाठी असणाऱ्या कल्याणकारी योजनांच्या माध्यमातून ग्रामीण भागातील विविध घटकांना मिळणारी आर्थिक मदत जलद उपलब्ध होईल. यामुळे योजनांना होणारा विलंब टाळता येईल.

८. गरजू शेतकऱ्यांनाच मदत :

शासनाच्या विविध योजना लहान किंवा सीमांत शेतकऱ्यांसाठी असतात. मात्र अनेकदा या योजना नोकरदार वर्ग, व्यापारी किंवा राजकीय पुढारी आपल्या नांवे कमी जमीन दर्शवून या योजना लाटतात. कॅशलेस व्यवहारामुळे प्रत्येक व्यक्तीचे उत्पन्नाचे इतर मार्गांची माहिती शासनाकडे असेल त्यामुळे श्रीमंत अल्पभूधारक शेतकऱ्यांना या योजनांचा लाभ घेता येणार नाही.

९. डिजिटल इंडियाच्या माध्यमातून डिजिटल पेमेंट सिस्टिम बरोबरच इतरही सेवा डिजिटल माध्यमातून उपलब्ध होणार आहेत. शेतीशी संबंधित उतारे, कृषी आधारित लहान उद्योग इ. साठी आवश्यक असणारी प्रक्रिया डिजिटल माध्यमातून होत असल्यामुळे ती जलद गतीने होईल.

१०. कॅशलेस अर्थव्यवस्थेमुळे ग्रामीण भागात कॅशलेस व्यवहारांच्या साधनांचा वापर वाढेल तसेच स्मार्टफोनचा वापर ही वाढेल याचा फायदा कॅशलेस व्यवहाराबरोबरच जागतिक स्तरावर कृषी मालाच्या किंमती, हवामानाचे अंदाज, कृषी बाजारपेठ इ. ची माहिती त्याद्वारे शेतकऱ्यांना सहज उपलब्ध होईल.

११. डिजिटल पेमेंट सिस्टिममुळे नोटा तयार करण्याचा व त्यावरील इतर खर्च कमी होईल त्यामुळे तो खर्च कृषीसाठी किंवा विकास योजनांसाठी वापरता येईल.

➤ प्रतिकूल परिणाम :

कृषी क्षेत्र असंघटीत क्षेत्र असून या क्षेत्राशी संबंधित असणाऱ्या शेतकरी व शेतमजुरांचे दैनंदिन व्यवहार रोखीने चालतात. रोकडविरहीत व्यवहार फक्त उधारीचेच होतात. शेतीशी संबंधित असणाऱ्या घटकांचे दैनंदिन उत्पन्न अतिशय कमी आहे. अशा अल्प उत्पन्नातील लोकांना आपले व्यवहार डिजिटल पेमेंट सिस्टिमद्वारे करणे शक्य नाही. नोटबंदी झाली आणि शेतीमाल कवडीमोल किंमतीने शेतकऱ्यांना विकावा लागला त्यामुळे शेतकरी या रोकडविरहीत व्यवस्थेबाबत फारसा अनुकूल नाही. अशा या डिजिटल पेमेंट सिस्टिमचे भारतीय कृषीवरील प्रतिकूल परिणाम पुढील प्रमाणे होताना दिसून येत आहेत.

१. कृषी मालाच्या किंमतीत घट :

नोटबंदीच्या काळात कराव्या लागलेल्या रोकडविरहीत व्यवहारामध्ये व्यापाऱ्यांनी कृषीमालाच्या किंमतीत मोठी घट केली. शेतकऱ्यांनी किंमत अधिक मागितल्यास शेतमाल खरेदी करण्यास असमर्थता दर्शविली. यावर शासनाने कोणतीही उपाय योजना केली नाही. भविष्यातही डिजिटल पेमेंट सिस्टिममुळे असे होणारच नाही याची खात्री शासन देणार नाही.

२. शेतमजुरांवरील परिणाम :

शेतमजुरांचे उत्पन्न कमी असते शिवाय त्यांना रोखीने मजुरी दिली जाते. मजुरीवरच त्यांचा रोजचा खर्च अवलंबून असतो. रोकडविरहीत व्यवहारा मुळे मजुरीदरावर परिणाम होईल.

३. शेतमाल खरेदी करणारे व्यापारी वेळेत शेतमालाची रक्कम ट्रान्सफर (वळती) करित नाहीत :

व्यापारी शेतकऱ्याकडून शेतमाल खरेदी करतात व त्या मालाची रक्कम शेतकऱ्यांच्या नांवे नंतर जमा करण्याचे आश्वासन देतात. एकदा शेतमाल खरेदी केल्यास व्यापारी विविध कारणे देवून पैसे ट्रान्सफर करण्यास विलंब करतात त्यामुळे शेतकऱ्यांना शेतमाल विक्री करूनही वेळेत पैसे मिळत नाहीत. त्यामुळे नाहक मनस्ताप सहन करावा लागतो.

४. ग्रामीण भागासाठी वेळखाऊ व खर्चिक पद्धत :

ग्रामीण भागात बँकाचे प्रमाण कमी आहे. डिजिटल पेमेंट सिस्टिम साठी आवश्यक असणारी कमी असल्यामुळे रोकडविरहीत व्यवहार करण्यासाठी कॅनेक्टिविटी ग्रामीण भागात अनेकवेळा नसते. अशा वेळेस ही सेवा सुरु होई पर्यंत थांबावे लागते यामुळे व्यवहार खोळंबतात.

५. खात्यातील पैसे परस्पर ट्रान्सफर करण्याची भीती :

ग्रामीण भागातील अनेक लोक एटीएम मधून पैसे काढण्यासाठी इतरांची मदत घेतात. डिजिटल पेमेंट सिस्टिम विषयी माहिती नसल्यामुळे इतरांच्या मदतीने व्यवहार करावे लागतात. अशा वेळेस मदत करणाऱ्याने पैसे परस्पर ट्रान्सफर केल्यास आर्थिक नुकसान होईल. कॅशलेस व्यवहाराबाबतचे अज्ञानामुळे फसवणूक होण्याची भीती.

६. कॅशलेस व्यवहारामुळे सर्व व्यवहार बँक खात्याच्या माध्यमातून होतील त्यात अडथळे निर्माण झाल्यास हे व्यवहार पूर्ण होणार नाहीत म्हणजेच स्वताःचे पैसे असूनही स्वताःला वेळेवर उपयोगात येणार नाहीत. डिजिटल पेमेंट सिस्टिममुळे असे अनेक प्रतिकूल परिणाम होत आहेत.

➤ रोकडविरहीत व्यवहाराच्या समस्या :

१. भारतात बँक परिघाबाहेर असणारी लोकसंख्या ४० टक्क्यापेक्षा जास्त आहे. त्यामुळे डिजिटल पेमेंट सिस्टिम काही लोकांपर्यंतच मर्यादित राहिल.
२. ग्रामीण भागात कॅनेकटीव्हीची मोठी समस्या आहे त्यामुळे कॅशलेस व्यवहारात अडचणी निर्माण होतात .
३. कॅशलेस व्यवहारासाठी अखंडीत वीज पुरवठा आवश्यक आहे मात्र तो अनेकवेळा खंडित असतो.
४. डिजिटल पेमेंट सिस्टिमसाठी आवश्यक असणारी साधने (जसे -स्वाईप मशीन) लहान व्यापाऱ्यांकडे उपलब्ध नाहीत.
५. कॅशलेस व्यवहारामुळे मोठ्या शेतकऱ्यांच्या उत्पन्नाची नोंद शासनाकडे होईल त्यामुळे ते शक्यतो कॅशलेस व्यवहार टाळतील.
६. ग्रामीण भागात बँकांच्या शाखांचे प्रमाण कमी आहे.
७. ग्रामीण भागात अनेक व्यवहार कमी रकमेचे असतात असे व्यवहार डिजिटल पद्धतीने करणे शक्य नाही.
८. देशात आर्थिक साक्षरता कमी आहे परंतु डिजिटल पेमेंटसाठी आर्थिक साक्षरते बरोबरच तांत्रिक साक्षरता आवश्यक आहे. ती ग्रामीण भागात नाही.
९. डिजिटल पेमेंट सिस्टिमसाठी सर्वच आधारभूत सोयींचा ग्रामीण भागात अभाव आहे.

➤ रोकडविरहीत (कॅशलेस) अर्थव्यवस्थेसाठी उपाय योजना :

रोकडविरहीत (कॅशलेस) अर्थव्यवस्था ही काळाची गरज आहे. मात्र त्यासाठी ती सुरक्षित आहे इतपत लोकांचा विश्वास संपादन करणे आवश्यक आहे. रोकडविरहीत (कॅशलेस) अर्थव्यवस्थेसाठी पुढील उपाय योजने आवश्यक आहे.

१. ग्रामीण भागात बँकाचे जाळे विस्तारणे.
२. शेतकऱ्यांनी अधिकाधिक व्यवहार बँकेतून करावे यासाठी शेतकऱ्यांना बँकेत सुलभतेने खाते ओपन करता यावेत.
३. वेगवान इंटरनेट सेवा ग्रामीण भागात सुरु कराव्यात व त्या वाजवी दरात उपलब्ध करणे.
४. शेतकऱ्यांच्या उत्पन्नात वाढ करणे कारण स्वीडन, जर्मनी या सारख्या देशांच्या अर्थव्यवस्था ८० टक्केपेक्षा जास्त रोकडविरहीत आहेत त्या देशातील लोकांचे उत्पन्न उच्च उत्पन्न गटात आहे. त्यामुळे उत्पन्नात वाढ झाल्यास कॅशलेस व्यवहारात वाढ होईल.
५. डेबिट कार्ड, विविध apps, स्वाईप मशीन इ. डिजिटल पेमेंटसाठी आवश्यक असणारी साधने सहजतेने उपलब्ध करून देणे.
६. शेतमालाची ऑनलाइन खरेदी - विक्री करता येईल अशी व्यवस्था निर्माण करणे.
७. कॅशलेस व्यवहारासाठी कुठलेही अतिरिक्त मूल्य आकारले जाऊ नये.
८. शेतकऱ्यांना किंवा ग्रामीण भागात डिजिटल पेमेंट सिस्टिमचे तांत्रिक ज्ञान उपलब्ध करून देण्याची व्यवस्था करून देणे. डिजिटल पेमेंटविषयी ग्रामीण भागात जनजागृती निर्माण करणे इ. उपाय योजल्यास डिजिटल पेमेंट सिस्टिमचा विस्तार होण्यास मदत होईल.

➤ निष्कर्ष :

'पी हळद आणि हो गोरी'य उक्ती प्रमाणे डिजिटल पेमेंट सिस्टिमचा विस्तार होणार नाही. नोटबंदीच्या काळात कॅशलेस व्यवहारात वाढ झाली मात्र त्यानंतर कॅशलेस व्यवहार कमी झाले. नोटबंदी अगोदरच्या तुलनेत मात्र कॅशलेस व्यवहारात वाढ झाली आहे. नोटबंदी पूर्वी कॅशलेस व्यवहार ५७० अब्ज रु.चे झाले होते. ते नोटबंदीनंतर ८०० अब्ज रु. वर पोहचले आहेत हे कॅशलेस व्यवहारासाठी आशादायी आहे. तरुण वर्ग कॅशलेस व्यवहाराकडे अधिक वळला आहे परंतु अजूनही ४० वर्ष वयापुढील लोकसंख्या कॅशलेस व्यवहार करण्यास फारशी धजावत नाही. विकसित देशाप्रमाणे डिजिटल पेमेंट सिस्टिम

आपल्या देशात विशेषतः ग्रामीण भागात सहजतेने स्वीकारणे शक्य नाही.केवळ भावनिक आव्हानाने डिजिटल सिस्टीमचा विस्तार होणार नाही.त्यासाठी शासनाला दीर्घकालीन धोरणे शासनाला राबवावे लागतील.भारतातील लोक सर्वच व्यवहार कॅशलेस करण्यास तयार होणार नाहीत त्यासाठी सुरुवातीला शक्य असणारे व्यवहार कॅशलेस करण्यावर भर द्यावा.

शासनाने डिजिटल व्यवहारावर बक्षीस किंवा आर्थिक सूट देण्याएवजी डिजिटल व्यवहारासाठी आवश्यक पायभूत सुविधा उपलब्ध करून देणे.कॅशलेस व्यवहार म्हणजे कमी खर्चिक व पारदर्शक व्यवहार होत म्हणून जनतेने ते स्वीकारावीत अन्यथा नोटबंदीप्रमाणे इतरांचा काळा पैसा उघड होणार आहे म्हणून लोकांनी नोटबंदी स्वीकारली परंतु त्याची सर्वाधिक झळ सर्वसामान्यांना बसली अनेकांना रांगेत जीव गमवावा लागला तशी कॅशलेस अर्थव्यवस्था इतरांचे व्यवहार शासनाकडे नोंद होतील म्हणून नाही तर स्वतःसाठी फायद्याची आहे हे लोकांच्या मनावर बिंबवणे आवश्यक आहे.

➤ संदर्भ :

१. कॅशलेस व्यवहार ८०० अब्जावर, महाराष्ट्र टाईम्स दि. १५ सप्टेंबर २०१७
२. श्री राजू शेटी,नोटबंदीची नापिकी ,दै.लोकसत्ता दि.२० सप्टेंबर २०१७

Chief Patron

Hon'ble
Shri Dadasaheb Sanjayrao
Bhaskarrao Garud
Chairman
The Shendurni Secondary Education
Coop Society Ltd. Shendurni

Hon'ble,
Prof (Dr.) P. P. Patil
Vice Chancellor
North Maharashtra University, Jalgaon

Patron

Hon'ble
Shri. Sagarmalji M. Jain
Secretary,
The Shendurni Secondary Education Coop Society Ltd. Shendurni
And
Hon'ble Shri. Uttamrao R. Thorat (Social Worker)
Member, College Development Committee

Hon'ble
Shri. Dipak K. Garud
Joint Secretary

Organizer

Principal Dr. Vasudeo R. Patil

Prof. N. S. Sawale,
Vice Principal & Head,
Department of English

Dr. Sanjay W. Bhole
(Head, Dept. of Political Science)

Organizing Secretary

Dr. Shyam J. Salunkhe
Head, Faculty of Commerce

Convenor

Prof. (Mrs.) Sujata C. Patil
Head, Dept of Computer Management

Prof. Vasant N. Patange
Head, Dept of Banking & Finance

Coordinator

Mr. Amar V. Jawale
(Head, Dept. of Economics)

Smt. Yogita P. Chaudhari
(Head, Dept of A/c & Costing)

Dr. Rohidas D. Gaware
(Assistant Professor, Hindi)

Conference Secretary

Dr. Prashant S. Deshmukh
(Head, Dept. of History)

Mr. Bhushan D. Patil
(Asst. Professor, Marathi)

Mr. Dinesh P. Patil
(Asst. Professor, English)

National Advisory Committee

Prof. (Dr) Shirishji Kulkarni
Vice Chancellor, Sardar Patel
University, Vallabh Vidyanagar (Gujrat)

Dr. (Mrs) Minakshi V. Waykole
Principal P. O. Nahata College,
Bhusaval

Dr. Ashokkumar Mishra, Bhilai
Dr. Amandeep Singh, Patiala
Dr. Mukrram Khan, Nadiad
Principal, Dr. P. R. Chaudhari, Fizpur
Dr. Sameer Narkhede, Jalgaon
Dr. Anoopkumar Singh, Lucknow

Prof (Dr) Bimal Jaiswal, Lucknow
Dr. Leena Painter, Surat
Dr. Deepa, Chennai
Prof. (Dr) P. T. Chaudhari, Jalgaon
Prof. (Dr) A. N. Chaudhari, Bhusaval
Dr. BhuvanaVyankatraman, Bhilai

Organizing Committee

Mr. Mahesh R. Patil
Mr. Ajinath N. Jivrag
Mr. Dhamma H. Dhargave
Prof. Sanjay Y. Patil
Mr. Appa S. Mahajan
Mr. Pramod J. Sona wane
Smt. Reena B. Patil
Smt. Varsha R. Lokhande
Mr. Sandip Kumbhar
Mr. Dipak Patil Mr.

Mr. Satish K. Baviskar
Mr. Hiltendrakumar R. Garud
Mrs. Nirupama B. Wankhede
Mr. Sandip E. Drakshe
Mr. Sharad B. Patil
Mr. Nilesh P. Bari
Mr. Rajendrasingh G. Patil
Mr. Shrawan G. Deharkar
Mr. Dipak B. Shirsath
Ramchand ra G. Patil

Mrs. Chhaya Patil

LAXMI
BOOK PUBLICATION, Solapur
Ph.: 0217-2372010 / +91-9595-359-435
Email.: apjgulde2014@gmail.com
ayisrj2011@gmail.com
Website.: lbp.world